< Het kabinetje met enkele diadozen en een bundel van Beets die door de huidige depotbeheerder is toegevoegd.
ERFGOED GEMEENTE UTRECHT / FOTO ARJAN DEN BOER

Schrijftafeltje van Nicolaas Beets

Bettina van Santen is adviseur architectuur en stedenbouw bij Erfgoed van de gemeente Utrecht en redacteur van dit tijdschrift.

In het depot van de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht aan de Vlampijpstraat staat een kabinetje of secretaire uit circa 1810. Het hoort bij de archeologische collectie van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (PUG). Het geopende kabinet is ook een bureautje en het meubel staat bekend als het schrijftafeltje van Nicolaas Beets (1814-1903). Hoe het bij het PUG terecht is gekomen, is echter niet bekend. De enige vermelding van het meubelstuk in de correspondentie van het PUG dateert uit 1974. De toenmalige secretaris van het genootschap deed in een brief aan archeologe Ina Isings (1919-2018), conservator van de PUG-collectie, het verzoek onderdak te verlenen aan de 'PUG-secretaire'. Het meubel stond bij hem op kantoor, maar hij had het secretariaat overgedragen en zijn kantoor ging verhuizen.
'Dit meubelstuk, waaraan volgens de legende Nicolaas Beets de Camera Obscura en minder bekende werken heeft geschreven (...) dreigt dakloos te worden', schreef de secretaris. Het meubel verdiende volgens hem een 'waardige bestemming' en hij voegde eraan toe dat hij het bureautje in 1965 had laten opknappen en met trijp bekleden. Blijkbaar is Ina Isings op het verzoek ingegaan en zo kwam het kabinetje in de archeologische collectie terecht. Het PUG gebruikte het lange tijd als opbergplaats voor dozen met dia's van de archeoloog Carl Wilhelm Vollgraff (1876-1967). De hele PUG-collectie is in 1995 overgedragen aan de gemeente. En opnieuw ging het schrijftafeltje mee.

Dat Beets' schrijftafeltje ooit bij het PUG terecht was gekomen, is misschien niet zo verwonderlijk gezien de hechte band tussen Nicolaas Beets en het genootschap. In 1852, twee jaar voor zijn verhuizing naar Utrecht, werd Beets al lid van het PUG. Hij was er bijzonder actief en in 1866 trad hij toe tot de directie, een functie die hij tot 1892 zou blijven vervullen. In 1873 benoemde het PUG Beets tot erelid 'wegens zijn groote en talrijke verdiensten'.[1]
Uit het jaarverslag van 1900 bleek hoezeer het PUG waarde hechtte aan het geschreven werk van Beets en vooral aan alles wat met zijn *Camera Obscura* te maken had. De voorzitter van de sectie 'Geschiedenis, Oudheidkunde, Taal en Letteren' leidde de leden langs 'een hoogst belangrijke verzameling van alles wat op de Camera Obscura betrekking heeft'. Daartoe behoorden alle twintig drukken, van de eerste tot en met de laatste, die nog gecorrigeerd was door de 86-jarige schrijver zelf. De verzameling omvatte verder verschillende vertalingen van het werk, van Engels tot Hongaars, en diverse commentaren op de vertalingen door Beets zelf.
Het is niet ondenkbaar dat Beets zelf het schrijftafeltje aan het PUG heeft nagelaten, of wellicht heeft de familie het naderhand geschonken. Zijn dochter Ada schreef in haar dagboeken over twee schrijftafels: 'de avondschijftafel', een grote mahoniehouten tafel, en een bureau 'met loketjes'. Deze tweede schrijftafel zou de secretaire kunnen zijn die nu in het depot staat.

1 N.J. Singels, *Uit de geschiedenis van het P.U.G. (Provinciaal Utrechtsch Genootschap) 1773-1923. Samengesteld bij gelegenheid van het 150-jarig bestaan etc.* (Utrecht 1923).

< Nicolaas Beets als hoogleraar. Portret door Thérèse Schwartze, 1881. CENTRAAL MUSEUM

Beets als bekende Utrechter

Begin dit jaar verscheen een vuistdikke biografie van de neerlandicus Rick Honings over schrijver en theoloog Nicolaas Beets (1814-1903). Dit boeiende boek omvat het gehele leven van Beets, dus ook zijn jeugd in Haarlem, zijn Leidse studententijd - de sleutelperiode in zijn leven - en zijn predikantschap in Heemstede. Onze aandacht richt zich uiteraard vooral op zijn Utrechtse jaren. In feite had Beets het meest interessante deel van zijn leven achter de rug toen hij naar de Domstad kwam, waar hij vanaf 1854 tot aan zijn dood in 1903 heeft gewoond.

Ton H.M. van Schaik is historicus, publicist en oud-redacteur van dit tijdschrift.

Beets was hier niet alleen 'stadsdichter avant la lettre' (Niels Bokhove), hij was ook een publieke figuur, die onophoudelijk in het middelpunt van de belangstelling stond. De dominee-dichter-professor was zo populair dat er ansichtkaarten verkocht werden van de oude heer aan de wandel, begeleid door zijn lievelingsdochter Aleid. Als hij in de Nachtegaalstraat aartsbisschop Henricus van de Wetering met zijn secretaris tegenkwam, maakte hij op enkele passen afstand halt, nam zijn hoed af en zei tegen zijn dochter: 'Daar is mijn vriend de aartsbisschop'. De heren maakten daarna een buiging in elkaars richting en vervolgden hun weg zonder verder een woord te wisselen. Beleefd, hoffelijk zelfs, maar op afstand, zo waren destijds de manieren.

Beets gunde de roomsen hun plaatsje onder de zon - hij deed niet mee aan de antipapistische Aprilbeweging - maar was toch vooral protestant en Oranjeman. Toen hij naar Utrecht kwam werd hij, na als predikant te zijn geïnstalleerd in de Domkerk, pastoraal verantwoordelijk voor wijk M, de Lauwerecht, waar de allerarmsten woonden. Beets was er dagelijks te vinden, ook in tijden van cholera, om zijn mensen bij te staan en troost te bieden. Preken deed hij gemiddeld zo'n zeventig keer per jaar en wel volgens een rouleersysteem in verschillende binnenstadskerken, waar dan nog de catechisaties en de vele lezingen en andere publieke optredens bij kwamen.
In 1874, hij was de zestig al gepasseerd, werd Beets hoogleraar in de kerkgeschiedenis aan de theologische faculteit, een baan waar hij maar weinig van heeft gemaakt. Indertijd was hij gepromoveerd op een vederlicht proefschrift, en ook later heeft hij geen wetenschappelijke publicaties op zijn naam gezet. Wel lezingen, veel lezingen, ook voor

Blad met handtekeningen van aanwezigen bij Beets' 70e verjaardag in gebouw Tivoli, 1884. HET UTRECHTS ARCHIEF

Gedenksteen in de voorgevel van Beets' huis aan de Boothstraat 6. HET UTRECHTS ARCHIEF

het PUG (Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen), waarin hij een leidinggevende functie had en dat in de 19e eeuw een bloeitijd beleefde. Die lezingen werden dan weer uitgegeven, liefst met een portret en een handtekening. Beets was een 'popfiguur' en bepaald niet tegen zijn zin. Dat had hij te danken aan zijn *Camera Obscura* (1839) die nog veel werd gelezen, zijn catechisanten noemden hem daarom dominee Hildebrand.

(Al te) rijke biografie

Wie de rijke en doorwrochte biografie van Rick Honings leest, komt onder de indruk van de activiteiten die Beets heeft ontplooid en die nu allemaal zijn vergeten. Van zijn loopbaan als hoogleraar valt niet veel te vertellen, zijn gedichten worden op een enkele uitzondering na niet meer gelezen en zijn bundels *Stichtelijke Uren* en *Korenbloemen* zijn slechts te vinden in gespecialiseerde collecties, gathering dust. In het maatschappelijke leven was Beets door en door conservatief, met als opvallende uitzondering zijn ijveren voor de afschaffing van de slavernij. Aan de drie grote Nederlandse emancipatiebewegingen van de 19e eeuw, die van de arbeiders, de katholieken en de gereformeerde 'kleine luiden', had hij part noch deel, ze lagen eenvoudig buiten zijn gezichtsveld. Iedereen moest blijven in de stand waarin hij door God geplaatst was, maar zelf wilde hij wel graag hogerop. Hij had dan ook veel aandacht voor zijn reputatie en het soort mensen met wie hij omging. Hij was dol op de adel en een opzichtige Oranjeklant: de drie Willems (inclusief de nitwit Willem III, van wie hij zelfs de uitvaartdienst leidde) achtervolgde hij met loftuitingen en ook bij de regentes Emma en de jonge koningin Wilhelmina wist hij zich nog naar binnen te werken.
Geen wonder dat de tweede helft van het boek bol staat van de huldigingen, libri amicorum, ere-albums, staande ovaties en feestdiners. Eerlijk gezegd wordt het wel veel aan lauwerkransen, onderscheidingen en erelidmaatschappen. Dat had wat minder gekund, maar de man bewaarde nu eenmaal alles wat door, voor en over hem was geschreven en de auteur heeft dat allemaal benut. De alom geliefde feesteling zelf lag het 'Soli Deo Gloria' in de mond bestorven, maar hij was ook permanent lid van een zelffelicitatiedienst. Wie Beets' portretten bekijkt - en er zijn er in dit rijk geïllustreerde boek veel opgenomen - ziet een geslaagde, tevreden en goed gevulde burgerman met vlezige wangen, een twinkeling in het oog, waardig en toch aardig. En inderdaad, er is veel dat ons voor hem inneemt: hij was een modelechtgenoot, een liefhebbende vader van maar liefst zestien kinderen uit twee huwelijken, een ijverige pastor en een trouwe en attente vriend - het boek laat er veel voorbeelden van zien. Alleen, Beets paradeerde er zo opzichtig mee dat het haast vermoeiend wordt.
Als vader was hij natuurlijk de patriarch, het gezinshoofd dat in de 19e eeuw zijn gezag moest laten gelden. Zijn jongste dochter Ada kreeg zeven jaar lang huisarrest omdat ze verliefd was op een jongen die haar vader niet zinde. Pas toen ze het tenslotte onder dwang had uitgemaakt met een afscheidsgesprek en teruggave van zijn brieven mocht ze de straat weer op. Ada nam revanche door tot 1955 te leven en haar versie van het verhaal uitvoerig uit de doeken te doen.
In zijn laatste jaren heeft de oude man in zijn huis aan de Boothstraat twee soorten geluidsoverlast moeten verdragen. De ene kwam van PHRM, 'het gele kasteel' aan het Janskerkhof, waar de studenten van het corps deden wat ze geacht werden en worden te doen: lawaai schoppen.
De andere was het geluid van de eerste automobielen die langs zijn huis kwamen. Op de dag van zijn begrafenis werd aan het Sterrenbos de Nicolaas Beetsstraat naar hem genoemd. Zo komt het dat hij geen naambordje heeft gekregen in Nieuw Engeland, waar tijdgenoten-schrijvers, onder wie zijn literaire tegenstanders (want die had hij wél) Busken Huet, Jacob Geel en Potgieter, een straat op hun naam hebben. En we hebben natuurlijk onze Camera Obscurabuurt in Overvecht met maar liefst acht dreven die naar personen en plekken uit dat beroemde boek zijn genoemd.

Rick Honings, *God, gezin en vaderland. De eeuw van Nicolaas Beets (1814-1903)*. Prometheus, Amsterdam, 2026. ISBN 978-90-4464-228-5, 728 blz. € 49,99.

Signalementen

Armand Heijnen m.m.v. Ton van Schaik

Catharijne in de revisie
Catharijne, grofweg het gebied rondom Hoog Catharijne tussen Catharijnesingel en Merwedekanaal, is er volgens Gerard Aaftink in de geschiedschrijving altijd wat bekaaid vanaf gekomen. Het hoort niet bij de oude binnenstad waarop het gros van de historische studies zich richt, terwijl deze 'voorstad' toch ook een rijke historie heeft en vooral: een dynamische toekomst. Aaftink vult dit hiaat prachtig op. Hij ziet in de geschiedenis van dit stuk Utrecht-West drie kantelpunten. De eerste vanaf 1122 als Utrecht stadsrechten krijgt en een begin wordt gemaakt met het graven van de singel. Het beschreven gebied bestaat dan uit moestuinen, boomgaarden en kleine bedrijvigheid, zoals blekerijen. Daarnaast speelt de katholieke kerk er met haar kloosters en gasthuizen een belangrijke rol.
Een volgende kantelpunt doet zich voor vanaf 1672. De invloed van het katholicisme neemt af door de Reformatie, en er is algemene malaise door de oorlog met Frankrijk en niet te vergeten de Grote Storm, die niet alleen de Domkerk omblies, maar ook grote delen van Catharijne. Maar na verloop van tijd verrijzen hier allerlei buitenplaatsen, zoals Sterrenbos, Jaffa, Oog in Al en Puntenburg. Op die laatste plek dient zich al weer een nieuwe tijd aan: in 1871 verrijst er het eerste Hoofdgebouw van de spoorwegen.
Het laatste kantelpunt laat Aaftink beginnen in 1948 als verkeer, bevolkingsgroei en winkelhart Hoog Catharijne de boventoon gaan voeren. De drooglegging en het weer laten vollopen van de Catharijnesingel, de vernieuwing van het stationsgebied met een giga-fietsenstalling, het Muziekcentrum... het zijn slechts enkele voorbeelden van wat er in die decennia is gebeurd.
In het laatste deel - waarvoor je het boek zelf moet kantelen - gunt Aaftink ons een blik in de toekomst. Vooral rondom het Jaarbeursplein gaat veel veranderen, deels al gerealiseerd rond het Beurskwartier en de nieuwe wijk Merwede. Al met al een prachtig uitgegeven boek, mede dankzij een succesvolle crowdfundingactie via DUIC. Eén klein minpuntje: Aaftink heeft geen noten opgenomen, zelfs geen lijst van geraadpleegde literatuur..

Gerard Aaftink, *Catharijne op een kantelpunt* DUIC, Utrecht, 2025. ISBN 978-90-83129-03-7, 272 blz. € 39,95.

De weetjes van Hildegard
Al bij leven was de 12e-eeuwse mystica en abdis Hildegard van Bingen een fenomeen van veelzijdige begaafdheid en verreikende invloed. Ze had een Europees netwerk en onderhield contacten met iedereen die in haar tijd iets te betekenen had. Met Bernardus van Clairvaux, verscheidene pausen, koningen, aartsbisschoppen, abten en abdissen, maar ook met verder onbekende monniken, zusters, leken en familieleden correspondeerde ze. Haar brieven getuigen van een sterke persoonlijkheid en dragen veelal een theologische boodschap uit of geestelijke inzichten die op 'visioenen' zijn gebaseerd.
Vier van de geselecteerde brieven zijn geadresseerd aan Utrechtse persoonlijkheden, twee bekende en twee nader te identificeren. Bisschop Godfried van Rhenen, over wie we veel weten, ontving rond 1163 van haar richtlijnen over hoe een schisma in de kerk te vermijden. De bekende abdis Sophia van Oudwijk, die de aanvechting had zich uit haar veeleisende ambt terug te trekken, steekt ze een hart onder de riem - om niet te zeggen dat Hildegard haar de oren wast. 'Laat je kudde niet in de steek, herpak jezelf', is haar duidelijke boodschap. Een wanhopige Utrechtse kanunnik Boudewijn (wie is hij?) krijgt woorden van troost te horen en de raad zich toe te leggen op goede werken. Een zekere Hendrik, een leek en Utrechtse magister die gebukt gaat onder een zwaar zondenbesef, krijgt te horen dat de mens is geschapen naar Gods beeld, en dat hij om af te rekenen met de storm in zijn binnenste zich moet richten op het goede in plaats van te blijven somberen over zijn tekortkomingen. Aan (Utrechtse) mediëvisten de taak die brieven verder in hun context te plaatsen en uit te zoeken wie die kanunnik Boudewijn en die naamloze magister zijn: waar gaf hij les en waarin? De gedegen inleiding en de uitvoerige personen- en zakenregisters kunnen daarbij helpen.

Hildegard van Bingen, *Brieven. Een selectie*.
Vertaling Jef Ector (†) en Jeroen de Gussem.
Uitgeverij Damon, Eindhoven, 2025.
ISBN 978-94-63404-04-4, 240 blz. € 29,90.

Het Belgenmonument in Amersfoort
In 1938 kwam de Belgische koning naar Amersfoort om aan koningin Wilhelmina een monument over te dragen. Het bouwwerk van de Belgische architect Huib Hoste en tuinarchitect Louis van Swaelmen was een herinnering aan de 'leed verzachtende opvang' van Belgische vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Amersfoort was een logische locatie voor dit monument; de stad werd 'Belgenhoofdstad van Nederland' genoemd omdat hier en in het nabijgelegen 'kamp Zeist' in de periode 1914-1918 zo'n 30.000 Belgische vluchtelingen ondergebracht werden, zowel burgers als militairen.
Die overdracht vond twintig jaar na voltooiing van het gedenkteken plaats; in de tussentijd was het er niet van gekomen vanwege kinnesinne tussen België en Nederland. Die had vooral te maken met het feit dat Nederland de afgezette Duitse keizer Wilhelm II - die de Belgen zoveel leed had aangedaan - in Huis Doorn onderdak bood. Ook maakte Nederland de aftocht van Duitse militairen naar hun vaderland mogelijk. Niet in de laatste plaats had die kinnesinne te maken met vermeende annexatie-ambities van België. Zeeuws-Vlaanderen en Limburg leken aantrekkelijk voor gebiedsuitbreiding. Tenslotte speelde ook nog de concurrentie tussen de havensteden Antwerpen en Rotterdam een rol. Toen deze tweedracht gekalmeerd was, kon België eindelijk het monument - zij het met bescheiden ceremonie - overdragen aan Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog bezorgde het blijk van dankbaarheid Amersfoort nog kopzorgen, want het raakte ernstig in verval en zonder overheidsbijdrage zou sloop onvermijdelijk zijn. Zo ver is het niet gekomen; stad en rijk betaalden mee aan het herstel. Hans Zijlstra heeft met zijn meeslepende boek een relatief onbekend stukje geschiedenis blootgelegd.

Hans Zijlstra,*Symbool van tweedracht. Het Belgenmonument en het Belgisch-Nederlands conflict, 1914-1938*. Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2024.
ISBN 978-90-8684-256-8, 320 blz. € 29,50.